

Η Θεωρία της **ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

Επιστημονικά κείμενα στη μνήμη του
Σταύρου Κωνσταντακόπουλου

Επιμέλεια

Ανδρέας Βλαζάκης – Άννα Μπουλογούρη

ΙΔΡΥΜΑ
ΣΑΧΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Περιεχόμενα

Βιογραφικό σημείωμα του Σταύρου Κωνσταντακόπουλου.....	7
Εισαγωγικό σημείωμα.....	9
Ο Σταύρος Κωνσταντακόπουλος και η θεωρία της δημοκρατίας* <i>Μανόλης Αγγελίδης</i>	11
Δημοκρατία και ανάπτυξη του ατόμου στο έργο των J.S. Mill και J. Dewey <i>Δημήτρης Αλεξάκης</i>	21
Η κοινωνία των πολιτών στο έργο του Σταύρου Κωνσταντακόπουλου <i>Ανδρέας Βλαζάκης</i>	33
Διαδρομές της δημοκρατίας στον Μαρξ <i>Γιώργος Καλαμπόκας</i>	47
Κράτος και φτώχεια στον 19 ^ο αιώνα <i>Λουδοβίκος Κωτσονόπουλος</i>	69
Οικονομία και Πολιτική στο <i>Φυσικό Δίκαιο</i> του Χέγκελ <i>Αλίκη Λαβράνου</i>	87
Ο Μιλλ για τη δημοκρατία και τον Τοκβίλ <i>Γρηγόρης Μολύβας</i>	103
Jean-Luc Nancy: Η κοινότητα ως ουτοπία <i>Άγγελος Μουζακίτης</i>	129
Θεμελιώσεις του Δημόσιου Πεδίου: Χάμπερμας και Φουκώ <i>Βασίλης Ρωμανός</i>	141
Ποια δημοκρατία θεωρούσε ο Καντ δεσποτικό πολίτευμα και γιατί; <i>Γιώργος Σαγκριώτης</i>	155

Το αιωρούμενο νόημα της δημοκρατίας <i>Φρέντυ Σταϊνχάουερ</i>	173
Δημοκρατία και Ρεπουμπλικανισμός: Μακιαβέλλι, Σπινόζα, Ρουσσώ <i>Άρης Στυλιανού</i>	189
Ό Λεζαί, ό Κονσταν και ό Έγγελος για την «Τρομοκρατία» <i>Γιώργος Φαράκλας</i>	205
Ηγεμονία και Δημοκρατία <i>Αλέξανδρος Χρύσης</i>	221

Βιογραφικό σημείωμα του Σταύρου Κωνσταντακόπουλου

Ο Σταύρος Κωνσταντακόπουλος (1958-2015) γεννήθηκε στην Αθήνα. Αποφοίτησε από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης της Παντείου ΑΣΠΕ το 1981 και πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στο Université de Paris II/ Panthéon-Assas. Ολοκλήρωσε τις διδακτορικές του σπουδές στο ίδιο πανεπιστήμιο και η διδακτορική του διατριβή έφερε τον τίτλο *La classe dirigeante dans la tradition machiavélienne*.

Δίδαξε επί σειρά ετών Κοινωνική και Πολιτική Θεωρία στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (1992-2002) και από το 2003 στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου. Ήταν μέλος της Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης και της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού *Ο Πολίτης*, ενώ συμμετείχε στην επιστημονική επιτροπή της εξαμηνιαίας θεωρητικής επιθεώρησης *Αξιολογικά*.

Υπήρξε ταλαντούχος πανεπιστημιακός δάσκαλος με εντυπωσιακή ικανότητα μύησης των φοιτητών και φοιτητριών στην πανεπιστημιακή γνώση. Τα μαθήματά του αποτέλεσαν χώρο διεισδυτικής εμβάθυνσης στην Πολιτική Επιστήμη. Ήταν αφιερωμένος στους φοιτητές και τις φοιτήτριές του και τιμήθηκε με την ξεχωριστή αγάπη που έτρεφαν γι' αυτόν.

Παρέμεινε ως το τέλος της ζωής του *ενεργός πολίτης*. Η αδιάλειπτη παρέμβασή του καθίσταται εμφανής μέσα από τον κριτικό σχολιασμό της επικαιρότητας και την έντονη συνδικαλιστική δράση για την προάσπιση του δημόσιου πανεπιστημίου και γενικότερα για την επίτευξη μιας πιο δίκαιης κοινωνίας. Η θεωρητική του διαδρομή σε συνδυασμό με την καθημερινή του πρακτική αποτελούν υπόδειγμα της σύζευξης θεωρίας και πράξης, κάτι το οποίο ήταν πάντοτε το ζητούμενο για τον ίδιο.

Ανάμεσα στα έργα του είναι τα εξής:

- *Ατομικισμός, επανάσταση και δημοκρατία: Για την πολιτική θεωρία του Τοκβίλ*, Αθήνα: Σαββάλας, 2008.
- «Μια φιλελεύθερη ανάγνωση των γεγονότων του Μαΐου 1968», *Σύγχρονα Θέματα*, τόμ. 12, τχ. 38, 1989, σσ. 92-98.
- «Ο ατομικισμός στη σκέψη του Alexis de Tocqueville», *Αξιολογικά*, τχ. 7, Νοέμβριος 1994, σσ. 137-155.

- «Charles Right Mills. Η αριστοκρατία της εξουσίας: Ηνωμένες Πολιτείες», *Ο Πολίτης*, τχ. 127, 1994, σσ. 52-54.
- «Πανεπιστήμιο και Φαστ φουντ», *Ο Πολίτης*, 1995, τχ. 128, 1995, σσ. 6-7.
- «Μύθος και βία στη σκέψη του Ζωρζ Σορέλ», *Λεβιάθαν*, τχ. 16, 1996, σσ. 167-182.
- «Οι κλασικοί του ελιτισμού και ο σοσιαλισμός», στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, *Δ' Πανελλήνιο Συνέδριο - «Προβλήματα σοσιαλισμού»*, *Και τώρα τι; Το μέλλον της σοσιαλιστικής ιδέας στον 21^ο αιώνα*, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1999, σσ. 276-281.
- «Πολιτική και μέθοδος: προβλήματα προσέγγισης της θεωρίας των κομμάτων του R. Michels», *Αξιολογικά*, τχ. 13, Απρίλιος 2000, σσ. 48-69.
- «Σχέσεις ατόμου και κοινωνίας: δύο ρεύματα σκέψης», στο: Ι. Νέστορος, Β. Πεσμαζόγλου & Μ. Σαματάς (επιμ.), *Σύγχρονα ρεύματα στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα, Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός, 2000, σσ. 93-98.
- «Ελίτ οχλαγωγοί και όχλος στον Γκυστάβ Λε Μπον», *Νέα Εστία*, τόμ. 152, τχ. 1749, Οκτώβριος 2002, σσ. 397-412.
- «Κοινωνικοί χαρακτήρες και πολυ-αρχική θεωρία της εξουσίας στο έργο του Νταϊνβιντ Ρήσμαν», *Δοκίμες*, τχ. 11-12, Άνοιξη 2003, σσ. 89-109.
- «Τσαρλς Ραϊτ Μιλς και Νταϊνβιντ Ρήσμαν: δύο διαφορετικές προσεγγίσεις για την ταξική δομή στις ΗΠΑ», *Ο Πολίτης*, τχ. 119, Φεβρουάριος 2004, σσ. 38-42.
- «Εισαγωγή» στο: Αλέξης ντε Τοκβίλ, *Μνημόνιο για τη φτώχεια*, μτφ. Ε. Παπαδάκη, Αθήνα: Πόλις, 2005, σσ. 9-27.
- «Μια φιλελεύθερη ανάγνωση των γεγονότων του Μαΐου 1968», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 98, Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2007, σσ. 92-98.
- «Ατομικισμός και Νεωτερικότητα», στο: Σωκράτης Μ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη και Νεωτερικότητα*, Αθήνα: Gutenberg, 2010, σσ. 37-58.
- «Το Κοινωνικό Κεφάλαιο στους Alexis de Tocqueville και Robert D. Putnam: Συνέχειες και Ασυνέχειες», στο: Σωκράτης Μ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κοινωνικό Κεφάλαιο: Εμπιστοσύνη & Κοινωνία των Πολιτών*, Αθήνα: Παπαζήση, 2010, σσ. 29-43.
- «Ιδιότητα του πολίτη στην Αμερική και τη Γαλλία τον 19^ο αιώνα: η οπτική του Τοκβίλ», στο: Γεράσιμος Κουζέλης & Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ.), *Ιδιότητα του πολίτη: πολιτικός λόγος, ιστορία και κανόνες σε συγκριτικές προοπτικές*, Αθήνα: Πατάκης, 2012, σσ. 223-232.

Εισαγωγικό σημείωμα

Η ανά χείρας συλλογή απαρτίζεται από εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο επιστημονικό συνέδριο με τον ομώνυμο τίτλο «Θεωρία της Δημοκρατίας», το οποίο διεξήχθη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στις 10 και 11 Ιουνίου του 2016, στη μνήμη του πανεπιστημιακού Σταύρου Κωνσταντακόπουλου. Το εν λόγω συνέδριο προετοίμασε και υλοποίησε ο –επίσης εκλιπών– καθηγητής Μανόλης Αγγελίδης, ο οποίος και συνέλεξε τις εισηγήσεις ως “ψηφίδες” γραμμένες από ανθρώπους που αλληλεπίδρασαν με τον Κωνσταντακόπουλο. Ο ίδιος, μάλιστα, είχε θέσει ως στόχο την έκδοση των πρακτικών του συνεδρίου. Ως εκ τούτου, η παρούσα έκδοση αποτίνει φόρο τιμής στους δύο ξεχωριστούς πανεπιστημιακούς δασκάλους και εμβριθείς μελετητές της δημοκρατικής θεωρίας. Σε αυτό το πλαίσιο, τα κείμενα που ακολουθούν επικεντρώνονται στην προβληματική του δημοκρατικού πολιτεύματος. Τελικό επίδικο της έκδοσης αποτελούν τόσο η ανάδειξη του πολυσχιδούς έργου και η περαιτέρω διάδοση της σκέψης του Κωνσταντακόπουλου, όσο και η διατήρηση του κλασικού και πάντα επίκαιρου διαλόγου περί δημοκρατίας.

Αναφορικά με την υλοποίηση της έκδοσης οφείλουμε ορισμένες ευχαριστίες από καρδιάς. Καταρχάς, στον Στέφανο Δημητρίου ο οποίος, αναλαμβάνοντας πλήρως τον χειρισμό των συνεννοήσεων με το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου και το Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, υπήρξε καταλύτης διαδικασιών και μόνιμος αρωγός στην προσπάθειά μας. Ακολούθως, στον ίδιο τον φορέα έκδοσης, το Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, που δέχτηκε να φιλοξενήσει τα κείμενα σε καιρούς δύσκολους για τον εκδοτικό χώρο και όχι μόνο. Στον Γιώργο Φαράκλα που στάθηκε δίπλα μας από την πρώτη στιγμή, όπως επίσης στην Αλίκη Λαβράνου που, όχι μόνο αγκάλιασε εξ αρχής το εγχείρημά μας, αλλά επιπλέον συνέβαλε με παρατηρήσεις και προτάσεις, δίχως τις οποίες ο τόμος θα είχε ασφαλώς περισσότερα λάθη. Οφείλουμε ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους τους εισηγητές για τη βοήθεια, την υπομονή, την εμπιστοσύνη αλλά και τη διαρκή ενίσχυση που μας παρείχαν. Στην προσέγγισή μας, επιλέξαμε να διατηρήσουμε το προσωπικό ύφος του κάθε εισηγητή εις βάρος της απόλυτης ομοιομορφίας μεταξύ των κειμένων. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στον επιστήθιο φίλο του Μανόλη Αγγελίδη, Λουκά Αξελό –των εκδόσεων Στοχαστής– ο οποίος με μεγάλη χαρά μάς παραχώρησε το κείμενο που είχε γράψει ο πρώτος για τον Κωνσταντακόπουλο, στο εξηκοστό ένατο τεύχος του περιοδικού *Τετράδια*. Το κείμενο αυτό επιλέχθηκε διότι αποτελεί την καλύτερη εισαγωγή στις υπόλοιπες εισηγήσεις, καθώς υπογραμμίζει τις κυρίαρχες θεματικές με τις οποίες ασχολήθηκε στο έργο του ο

Κωνσταντακόπουλος. Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στους φοιτητές και φοιτήτριες του Σταύρου και του Μανόλη. Οι Βαγγέλης Μπάδας, Δημήτρης Μπαρλαούρας, Φανή Παριώτη, Νίκος Πατεράκης, Βάσια Τσώτσου είναι μόνο κάποιοι/-ές από αυτούς/-ές στους οποίους/-ες οφείλουμε να αναφερθούμε· και ιδιαίτερα, επίσης, στον Γιώργο Καλαμπόκα, με τον οποίο έγιναν οι πρώτες ζυμώσεις αναφορικά με την έκδοση του παρόντος τόμου. Πρόκειται για μια λίστα σαφώς μεγαλύτερη, καθώς η άτυπη αυτή συλλογικότητα των “φοιτητών του Σταύρου” αποτελεί ακόμη μια παρακαταθήκη του ιδίου, καθότι πάντοτε τασσόταν υπέρ των συλλογικοτήτων και των συλλογικών εγχειρημάτων. Θεωρούμε, λοιπόν, την παρούσα έκδοση ως ένα συλλογικό αποτύπωμα όλων των φίλων του, των φοιτητών και φοιτητριών του και των συναδέλφων του από το Πάντειο Πανεπιστήμιο, το Πανεπιστήμιο Κρήτης και τον ευρύτερο ακαδημαϊκό χώρο.

Ας μας επιτραπούν, σε αυτό το σημείο, δύο λόγια για τον Κωνσταντακόπουλο, για τον Σταύρο μας. Υπήρξε ιδιαίτερα χαρισματικός πανεπιστημιακός δάσκαλος, ο οποίος διακρινόταν για την εντυπωσιακή του επιδεξιότητα να μυεί τους φοιτητές και τις φοιτήτριες του στην επιστημονική γνώση. Έτσι, με τη σειρά μας, αισθανόμαστε τη διαρκή υποχρέωση να επανερχόμαστε στον ίδιο και το έργο του. Είναι βέβαιο ότι το στίγμα του παραμένει ανεξίτηλο σε όλους όσους είχαν την τύχη να τον συναντήσουν στον ακαδημαϊκό, πολιτικό ή προσωπικό τους δρόμο. Εντός και εκτός καθηγητικών εδράνων, με τον χειμαρρώδη ενθουσιασμό και τη σταθερή επιμονή του στην έννοια της ισότητας, δομούσε γύρω του τόπους ελευθερίας. Ήταν, τελικά, ένας άνθρωπος αφοσιωμένος στους άλλους ανθρώπους, έτσι που πολλοί τρέφουν ξεχωριστή αγάπη για αυτόν. Παίρνοντας ως λεκτικό δάνειο μια φράση από τον επικήδειο λόγο του Ζακ Ντερριντά για τον Λουί Αλτουσέρ, θα θέλαμε να πούμε ότι αυτό που ο Κωνσταντακόπουλος πήρε «μαζί του δεν είναι μόνο τούτο ή εκείνο που θα είχαμε μοιραστεί μαζί του τη μία ή την άλλη στιγμή, είναι ο ίδιος κόσμος, μια συγκεκριμένη αρχή του κόσμου –του δικού του κόσμου βεβαίως– αλλά επίσης και του κόσμου στον οποίο [...] εμείς ζήσαμε μαζί μια μοναδική ιστορία, μια ιστορία που είναι σε κάθε περίπτωση αναντικατάστατη».

Ανδρέας Βλαζάκης – Άννα Μπουλογούρη